

Németh G. Béla:

RÉSZKUTATÁSOK ÉS SZINTÉTIZÁLÓ TÖREKVÉSEK KÖLCSONÖS SZÜKSÉGE

Általában minden nemzet, minden litteratura irodalomtudományában a vers, ezen belül pedig a lírai költészet rendelkezik az interpretáció nagyobb terjedelmű és mélyebb kidolgozottságu, analitikus módszerével és hagyományával. A magyar irodalomtudományra azonban kétszeresen is áll ez. Egyszerű statisztikai föl sorolás, összevetés meggyőzően igazolhatja ezt a tényt, mind a múlt század egészére, mind a második világháború befejeztéig tartó időre, mind az azóta napjainkig húzódókra. S ez a különbség nemcsak mennyiségi, hanem minőségi is. Olyan átvilágítását epikus prózai műveknek, vagy bármiféle prózai műveknek, mint aminőt Kölcsey Berzsenyi-kritikájában, Erdélyi Aranytanulmányában, Arany Fejes-, Szász Gerő-, vagy Szász Károly-bírálatában, mint Horváth János Petőfi-könyvében vagy akár néhány mai versértelemezésben - : alig-alig találhatjuk. Hagyomány nélkül azért, persze nem állunk ezen a téren sem. Arany nagyszerű Jókai bírálata, Arany László népmese-székfoglalója, Péterfynek nem is annyira regényíró-tanulmányai, mint inkább néhány bírálata, Kátona Lajos egy-két régi magyar szövegbemutatása kitűnő példa lehet. Kitűnő, - de természetesen ennek az értekezői műfajnak hazai keretén belül kitűnő - mert minőségre azért közülük még tán a legjobb: Arany Jókai bírálata sem közelíti meg versinterpretációs analíziseit.

Oka ennek - az általános európai helyzeten túl - számtalan honi is lehet. A magyar irodalmi tudatban a vers mindig nagyobb és magasabb méltánylást nyert, mint a próza. Elég Kemény nagyszerű tanulmányának, az Eszmék a regény és a dráma körül címűnek szinte mulattató kettős magatartására utalni; miután a kor legjobb európai szintjén, szociológiai, történetfilozófiai, társadalomlélektani érvekkel bebizonyítja, hogy e periódus vezérműfaja a prózaepika, kivált a regény - mind ebben, mind a másik csupagondolat tanulmányában, az Élet és irodalom-ban, ha föltételelesen is, ha húzódozva is, aláveti magát a regény eleve kötesebb esztétikai értékét illető litterátus közvélekedésnek. Arany iro-

dalomtörténetírása egyik legbiztosabban kimunkált poétikai alapo-
zásu dolgozatában, a remek Gvadányi portréban igen pontosan meg-
is próbálja jelölni e közvélekedés hazai társadalomhistóriai, mű-
velődéstörténeti indokát, sőt, jogosultságát is: a magyar társa-
dalom, szerinte, még csak töredékében rendszeres és állandó könyv-
olvasó; a tulnyomó többség életre szóló s többszörös olvasmánya,
hallgatmánya, olvasmányélménye, hallgatmányélménye néhány neveze-
tes verses história. S ha Arany ezt a megállapítást egy falusias-
mezővárosias agrárország olvasóközönsége szemszögéből teszi, -
Brassai irodalomelméleti, irodalomlélektani, műfaji érvekkel a
polgárosult társadalmakra is igyekszik kiterjeszteni. Ki az,
kérdi, aki bármely Walter Scott regényből kívülről tudna akárcsak
néhány bekezdést is a művelt angolok közül, s ki az, ugyane réteg-
ből, aki ne tudná a Childe Haroldot, egyes részleteit az Elrabolt
hajfűrtből vagy akár Homérosz angol fordításából? Látnivaló, Bras-
sai az egymást keresztező és erősítő eredők hálójából egyet kiszí-
getelt és ennek alapján általánosított. Ez is elbeszélés, az is, s
ezt mégis megjegyzik, megtanulják, azt pedig nem. Arany - ha a ma-
gyar társadalmi helyzetét és funkciót illető nézeteit, megítélését,
természetesen, történetien hibásnak kell is tekintenünk, hisz ekkor
a jövőt már az iparosodó nagyvárosi olvasóközönség jelentette -
irodalomelméleti tekintetben helyesebb, mondhatjuk, helyes uton
járt. Ő ugyanis nem elégedett meg a műfaji megokolás általánossá-
gával, hanem annak nyelvi, eszközbeli megjelöléséig hatolt; a
nyelv elemeinek más természetű, más funkciójú, más rendszerű föl-
használásában kereste a befogadás különbségét. Nem fokozati, nem
érték és rangfokozati különbségét, hanem a befogadás, a reagálás,
a fölszívódás másneműségét. S mintegy - tudatosan vagy öntudatlan-
ul - felelve Brassainak, azt mondja: "Ha új regényt olvastak, ősz-
szeűlnek az entuziaszták, keresztülélik festőibb, érzékenyebb,
komikusabb vagy rettenetesebb helyeit, s mint a pásztori költemé-
nyek dalnokai, versenyt magasztalják a művet és íróját." S mivel
nagyon jól tudta, azért egyre hangoztatta is, hogy az előadás mű-
vészete, az előadás eszközeinek művészi kezelése az, amitől művé-
szetté lesz az arra való tárgy és felfogás. Hangsúlyozta azonban
nem egyszerűen nyelvművészet, poétikai jártasság kell egyik mű-
fajhoz sem, hanem speciális lírai, speciális drámai, vagy

speciális elbeszélő nyelv művészet és poétika. "Az elbeszélő tehetség - mondja Jókairól szólván - egy egész külön természeti adomány. Irhat valaki igen szép értekezéseket, irhat elragadó szónoklatokat, lírai fellengzésű verset vagy prózát, de a legegyszerűbb esetet sem képes elbeszélői hangon elmondani." S aztán, mint teszi Gyöngyösy vagy Gvadányi esetében is, a módor és nyelvhasználat, a hangnem és nyelvhasználat, a kompozíció és nyelvhasználat, és - legáltalánosabbra emelve a kérdést - az előadott történethez való írói viszony és nyelvhasználat kérdését kezdi boncolni. S ha mentegetőzik, egy-egy folyóiratkritikában mindössze néhány főbb vonására mutathat rá e viszonyoknak, utal arra, hogy míg az olvasó kritikája egy regény irányában "entuziaszta újraélése, keresztüléleése annak", az esztétikai szakemberé, többek között, de nem utolsósorban, a nyelv és eszközhasználat e viszonyainak vizsgálata.

Aranynak, e tekintetben, sajnos, nem sok követője akadt, sem a magyar irodalomtörténetírásban, sem a magyar irodalomkritikában, sem a magyar irodalomtudományban. A kései Gyulai, főleg pedig Beöthy irányzata szinte egyértelműen, s ami fontosabb, direkten ideológiai kritikát művelt, s többnyire azt ellenfeleik is, csak ellenkező előjellel. A századelő egyes nagy költői ritka érzékenységgel és érdeklődéssel rendelkeztek a költészet nyelvi-poétikai kérdései iránt; prózáiról azonban - talán az egy Füst Milánt és némileg Kosztolányit kivéve - az epika poétikája iránt alig. Különben is a világnézeti kérdések egymásra zsufolt, egymásra tolult hihetetlenül sokágu beömlése, ily kérdések vizsgálatáról elterelte a figyelmet, amelyek némileg egyébként is a legyőzni vágyott fakticista konzervatív pozitívizmus körébe tartozónak látszottak ez időben az irodalomelméletileg kevésbé járatos szemlélő előtt. S irodalomelmélet teremtése tekintetében ez a korszak távolról sem volt egyenrangú e periódus nagyszerű új irodalmával. Volt ugyan akkor már három európai léptékű regényelméleti kezdeményezés a magyar irodalomtudományi gondolkodás birtokában: Keményé, Péterfyé és az ifjú Lukácsé. Mindhárom középpontjában azonban a történetfilozófia és esztétika viszonya állt. Történetfilozófia nélkül ugyan regény-poétikát művelni lehetetlen. De a magyar kritikai gondolkodásban

nem volt meg a fölkészültség, a gyakorlat, hogy a történetfilozófiai esztétika s a poétika közötti közvetítőket kidolgozza. Egy Kölcsey, egy Erdélyi, egy Arany alkata s erőfeszítése kellett volna ehhez. A két háború között pedig félreértvén a poétikára oly nagy súlyt helyező Diltheyt, a kritika, főleg pedig az esszéisztika a művek helyett, s gyakran a művek nélkül az írók és korok lelkivilágának elemzésével volt elfoglalva; illetőleg, részben ugyan más tartalmakkal, a direkt ideológiai kritikát élesztette újra és kapcsolta össze a korok és auktorok pszichologizáló törekvésével. Az említett s nélkülözhetetlen mediátorok kidolgozása újra a vers területére szorult vissza, mégpedig jórészt tisztos konzervativizmussal dolgozó tudósok kezére, aminek következtében viszont éppen a történetfilozófiai alapozatlanság, illetőleg avultság érvényesítette gátló hatását. S éppen nem utolsó sorban volt részes mindebben a magyar nyelvtudomány bizonyos területeinek, kiváltképp a magyar általános nyelvészetnek nem éppen fényes állapota. A magyar nyelvtudomány produkált e korban is kitűnő munkákat, elég utalni Melich vagy Németh Gyula munkájára. Általános nyelvészet azonban nem volt erős oldala. Gomboczot, mint bizonyos értelemben kivételt szoktuk magasztalni. s hazai viszonylatban joggal; de vessük csak össze az ő működését Büchlerével, Vigotszkijével, Frazerével, Jespersenével, Vosslerével, Lévy-Brühlével, Trubetzkójával, Cassiererével, nem is szólva Carnapról s a bécsi körről - s látni fogjuk élvonalunk is mennyire más szinten mozgott, mint az idézettek.

Szándékosan a negatív oldalt mutattam föl. S így joggal kérdezhetni, valóban ilyen sivár-e a kép? Nem, távolról sem. Egyes prózaepikai művekről, sőt, egyes életművekről is találó. tudományosan is teljesen helytálló és igazolható fölismerésekben bővelkedő kritikákat, esszéket, tanulmányokat sorolhatnánk föl. S a nyelvészet oldaláról is történetek korszerű kezdeményezések. Elég Lazicziusékra, Zolnaiékra vagy akár áttétellel Kerényi Károlyékra utalni.

Volt azonban két alapvető, s egymásból folyó hiány, ami-

nek következtében a részeredmények alig állhattak s nem is igen álltak tudományos rendszerré és módszerré össze. A valóban bölcséleti értékű történetfilozófiai alapozás és értékvonatkoztatás nélkülözése volt az egyik; a segítségével fölépített általános nyelvészeti támasztéku novella- és regénypoétika létrehívásának elmaradása volt a másik. A felszabadulás után a történetfilozófiai értékvonatkoztatás lehetősége s a rá épített általános nyelvészeti alapozásu s történeti értelmű regénypoétikai fogalmak, módszerek, eljárások asszimilálása és kialakítása előtt megnyilni látszott az út. Hogy azután a személyi kultusz s következményei mily szűkre zárták e lehetőségeket, azt itt fölösleges említeni.

Milyen feladatokat sugallhat e futólagos történeti visszatekintés?

Át kell-e alakulnia az irodalomkritikának, az irodalomtudománynak, az irodalomtörténetírásnak szemantikai, szemiotikai, generatív grammatikai, szövegnyelvészeti, nyelvészociológiai, egyáltalán: általános nyelvészeti és nyelvfilozófiai alapu epika-, líra- és drámapoétikává? Ilyet józan ésszel senki sem gondolhat. Az azonban tanácsos, sőt, megkívánható volna, hogy a történeti értelemben felfogott, a marxista történetiség értelmében felfogott műfajpoétikák ily vonatkozásait mindazok ismerjék, akik egyes műveknek vagy éppen műfajoknak szintetizáló értelemezésére, illetőleg históriájára vállalkoznak. Nem arról van szó, hogy csupa ily típusu, tüzetes, részletes, analitikus értelmezésből kell egy-egy monográfiát, egy-egy életműbemutatót fölépíteni, bár az mindenkor elvárható, hogy a monográfus legalább egy-egy mű példáján megmutassa olvasójának, miképp, miféle eszközök, miféle poétika segítségével lesz írójánál az arra való tárgyból és szemléletből esztétikai jelentés, művészi üzenet, társadalmi valóru epikai érték.

Egyetlen példára hadd utaljunk. A 19. század két közismert regényteoretikusa, Henry James, aki teoretikusnak is kiváló volt, nemcsak regényírónak, és Friedrich Spielhagen, aki viszont teoreti-

kusnak sokkal érdekesebb volt, mint regényírónak, századunk második, harmadik harmadán iskolázva, egymástól függetlenül, rokon eredményekhez jutott az epikai karakter valóságillúziójának kiváltása s a narráció esztétikai hatása tekintetében. Mindketten magasabb hatásfokunak és messze többrétűnek és teherbíróbbnak tartották az írói deskripciót és perorációt, a közvetlen jelenléten és beavatkozáson át való jellemzésnél és narrációnál az interperszonális, a polirelációs, akciósituációs karakterizálást, azaz az egymást megvilágító szereplők egymással való beszédén, egymástól való motivációján, érintkezésén, cselekvésén át való karakterizálást. Ugyanakkor, más-más fogalmakkal kifejezve, de mindketten leghatározottabban megkövetelték azt is, amit Goethe úgy mondott: "Es fragt sich also nur, ob er /t.i. a regényíró/ eine Weise habe", s amit ma talán az író állandó modális vagy axiológiai jelenléte jelzésének nevezhetnénk. Vagyis azt, hogy az író mégis mindig legyen jelen, mégpedig világos értéktételeivel legyen jelen. Aki ismeri a 19. század epikáját, tudja, joggal jutottak korszakuk elbeszélő művészete nyomán e poétikai követelményekhez. Bár ugyanakkor azt is érzékelhetjük, kivált Spielhagennál, hogy e követelmény második felének lehető poétikai eszközeit kevésbé tudták megjelölni, összegyűjteni, rendszerezni.

Érthető; az általános nyelvészet 20. századi szakasza fejtette föl világosan, hogy egymást szelő és keresztező, módosító és meghatározó jelek rendszerének rendszere minden epikai mű, amelyben a modális és az axiológiai mozzanat sokkal áttételesebben van jelen, mint a lírai alkotások nyelvében, textusában. Ahhoz tehát, hogy a kutató ezt a művészetet, amelynek vizsgálata nyomán ezt a karakterisztikumot ezek a teoretikusok kifejtették, poétikai mezőnyben és rendszerként ragadhassa meg, az általános nyelvészet különféle ágazatainak kell birtokában lennie.

Az irodalomtörténet, az irodalomtudomány, az irodalomkritika sohasem redukálódhat szemantikai vagy szemiotikai s hasonló elemzésekre. De a szemantikai vagy szemiotikai elemzéseknek /s annyi társuknak/ immár benne kell lennie, ha virtuálisan is,

ha utalásszerűen is, vagy akár csak dimenziósan is a valódi értelmező analízisekben. S ha végzetes volna, ha az irodalomtudósok, irodalomtörténészek többsége mintegy erre a munkára speciálizálnának - ugyanakkor semmiképpen sem szabad valamiféle elfajulásnak tekinteni, sőt az ésszerű munkamegosztás jegyében egyenesen szükségesnek kell fölfogni, hogy egyesek erre a területre fektessék munkájuk súlyát. Természetesen úgy, hogy a valódi marxista történetiség jegyében mindig az irodalom, a nyelv, a poétikai társadalmi történetébe ágyazva s annak szuverén ismeretével végezzük kutatásainkat, Ez esetben egyszerűen tudománytalan, hogy az ily fajta vizsgálatokat a marxista tudományosságtól idegennek vagy éppen azzal szembeállónak bélyegezzék. Hisz ennek, a marxista tudományosságnak alapvető vonása a tárgyyszerű történeti szintetizálás határainak és módszereinek folytonos tágitása, ujitása, az újabb és újabb részfölismerések asszimilálása. S kevés történeti vizsgálat lehet szükségszerűbben társadalmi, mint a nyelvé, a társas közlés legfőbb eszközeé, kivált a tudattartalmakat koncentrált változatban hordó közlés eszközeé, a poétikai kommunikációé és a nyelvé.

Ha Arannyal kezdek, hadd fejezzem be a vele poétikai szemléletben oly rokon József Attilával. Nemcsak azért, mert poétikai eszmélkedéseit mélyen áthatották nyelvelméleti s közléseleméleti szempontok, hanem azért, mert az Ady-vitával kapcsolatban igen józanul jelölte ki az ilyfajta vizsgálatok s az irodalomtudomány, az irodalomtörténet egészének funkcionális viszonyát, arányát és hasznát: "soha ilyen szükség és alkalom, hogy valahány Ady-vers van, az végigelemeztessék, amiből nemcsak a most ható és sarjadó nemzedékek nyerhetnének értési és eleddig páratlan művészetbölcseleti, valamint konkrét kritikai praktikumot, hanem" a ránk következő nemzedékek is. Nem azt kívánja József Attila, hogy minden elemzés kinyomattassék, hanem, hogy az érveléshez, az értékeléshez, a történeti elhelyezéshez végeztessék el a megfelelő értelmező analízis. S még egyért érdemes József Attilával zárni a mondottakat. Kassáknak azt üzeni ugyanez írásában: "Sok

tételét nem értem, s ez nem gonoszkodás, hanem annak eredménye, hogy Kassák kinyilatkoztatásszerűen állít, s művészet-bölcseleti állításait nem előzi meg következtetés. Ilyenek: "Kosztolányi törvényekre építi fel művészetét, Ady költészetéből törvényeket lehet kikövetkeztetni. Az egyik rekonstruál, a másik konstruál. Az egyik versben rögzíti meg élményeit, a másik versélményeket produkál." Ha ezeket az idézeteket önmagukban, szerző jelölése nélkül olvasná az ember, egyáltalán nem biztos, hogy Kassáktól valónak tartaná őket. Mert bátran vélhetné a mai irodalomtörténészeink s kritikusaink tekintélyes részétől valónak is. Mert a korszakok és irányzatok mulnak a magyar irodalomtörténetben, de a kinyilatkoztatás az marad.

Die gleichzeitige Notwendigkeit von Detailforschungen und Syntetisierungsversuchen.

Die Analyse und Interpretation von Prosawerken verfügt im allgemeinen und auch in der ungarischen Tradition über keinen methodologischen Apparat, der mit dem in der Lyrikinterpretation verwendeten vergleichbar wäre. In der ungarischen Tradition ist auf diesem Gebiet die Schwierigkeit bemerkbar, von den angenommenen geschichtsphilosophischen, ideologiekritischen und sonstigen Postulaten zu spezifischen poetischen Bestimmungen zu kommen. Um den Aufgaben gerecht zu werden, die die Lösung der theoretischen Fragen der Poetik erforderlich macht, ist es unerlässlich, dass die marxistische Literaturwissenschaft die relevanten Ergebnisse der Linguistik, der Semiotik und der Kommunikationstheorie in ihre Theorie einbezieht.